Імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у систему правосуддя в Україні

Оксана Пчеліна

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Навчально-наукового інституту № 1, Харківський національний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, м. Харків, Україна, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0224-1767, e-mail: pchelinaov@icloud.com

Досліджено імплементацію міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, в Україні. Акцентовано на стандартизації процедур і захисті найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *права дитини; правосуддя; стандарти; Україна; імплементація.*

Implementation of International Standards for Child-Friendly Justice in the Justice System of Ukraine

Oksana Pchelina

This study explores the implementation of international standards for child-friendly justice in Ukraine. The focus is placed on the standardization of procedures and the protection of the best interests of the child in criminal proceedings.

Keywords*: children's rights; justice; standards; Ukraine; implementation.*

Як зазначає Г. Вілладсен, *«щодня діти різного віку взаємодіють із системою правосуддя у різний спосіб. Одні стають жертвами, інші — свідками кримінальних правопорушень або навіть безпосередніми виконавцями. Участь у судових процесах та, зокрема, у кримінальних провадженнях, здебільшого є доволі травматичним досвідом для дітей. <...> Під час прийняття будь-яких рішень, що стосуються дітей, важливим фактором має бути дотримання найкращих інтересів дитини»* [1, с. 4]. У цьому контексті варто зазначити, що стандартизація правосуддя, дружнього до дитини, безумовно, є наріжним каменем для реального захисту найкращих інтересів дитини під час взаємодії із системою кримінальної юстиції. В умовах сучасних викликів та реформування судової та правоохоронної систем в Україні особливого значення набуває впровадження чітких, уніфікованих стандартів, які б гарантували не лише формальне, а й змістовне забезпечення прав дитини.

На нашу думку, стандартизація в цій сфері має стосуватися не лише процедурних аспектів (наприклад, обов'язкового залучення дитячих психологів, доступності зрозумілої інформації або спеціального облаштування приміщень у підрозділах органів досудового розслідування, експертних установах, судах тощо), а й мати глибшу ціннісну основу. Кожна дитина незалежно від ролі у кримінальному провадженні (свідок, потерпілий або підозрюваний / обвинувачений) повинна бути впевнена у безпеці, справедливості та повазі до

© О. Пчеліна, 2025

її гідності. Саме стандарти дають змогу уникати суб'єктивних трактувань, зводячи до мінімуму ризики травматизації та повторної віктимізації дитини. Окрім того, стандартизація правосуддя у сфері захисту прав дитини має передбачати постійний професійний розвиток усіх учасників кримінального провадження: слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів, адвокатів, експертів, соціальних працівників. Лише тоді система буде працювати не для себе, а для дитини, спираючись на кращі міжнародні практики та враховуючи національні особливості.

Зокрема, Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини у 1991 році, що зобов'язало державу забезпечувати права кожної дитини та приділяти першочергову увагу її найкращим інтересам у всіх діях, що стосуються дітей. Наприклад, ст. 37, 39 і 40 цієї Конвенції гарантують права дітей, які потрапляють у систему правосуддя, включно із захистом від катувань, гуманним поводженням у разі позбавлення волі, правом на правничу або іншу відповідну допомогу, презумпцією невинності та врахуванням віку дитини [2]. Україна також керується «Пекінськими правилами» (Мінімальними стандартними правилами ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх), які конкретизували поняття «неповнолітній правопорушник» та закріпили такі важливі принципи, як забезпечення благополуччя неповнолітнього та соціальної справедливості; зменшення втручання з боку закону та гуманного поводження з підлітком, який перебуває в конфлікті із законом; «принцип співмірності» (обмеження карних санкцій) та індивідуалізації відповідальності неповнолітніх осіб з урахуванням вчиненого діяння; принципи доцільного застосування заходів впливу на неповнолітніх, обмеженого застосування покарань, заборони застосування смертної кари та тілесних покарань тощо [3, с. 117]. Окрему увагу варто звернути на ратифікацію Лансаротської конвенції у 2021 році, яка зобов'язала криміналізувати сексуальні злочини проти дітей та забезпечити проведення розслідувань у їх найкращих інтересах [4], зокрема, законодавчо закріпила проведення опитування дитини із застосуванням дружньої до дитини методики.

Загалом Україна реалізувала низку програм, зокрема «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» та «Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей», спрямовані на створення системи ювенальної юстиції. Зокрема, реалізується інтеграція найкращих інтересів дитини в усі процедури та рішення з метою профілактики правопорушень поміж дітей, захисту їхніх прав у кримінальному й адміністративному провадженні, ресоціалізації неповнолітніх; розробляється стратегія боротьби з насильством щодо дітей; запроваджується модель «Барнахус» (дім для дітей) для захисту жертв та свідків сексуального насильства.

Насамперед у контексті досліджуваної проблематики варто згадати про запровадження пілотного проєкту щодо імплементації

міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність [5]. Запуск цього проєкту став важливим етапом інтеграції сучасних підходів у роботу органів кримінальної юстиції, адже його мета полягає не лише у формальному застосуванні міжнародних норм, а й у створенні ефективного механізму, який би враховував індивідуальні потреби та права дітей під час здійснення правосуддя. Зокрема, реалізація пілотного проєкту передбачає низку практичних заходів: проведення тренінгів для слідчих, суддів, адвокатів, соціальних працівників із питань комунікації з дітьми; адаптацію приміщень для допитів та судових слухань; розроблення інформаційних матеріалів, доступних для дітей різного віку; упровадження міжвідомчої взаємодії для комплексної підтримки дитини. Особливу увагу приділено створенню безпечного середовища, у якому дитина може розповідати про власний досвід без страху, отримати психологічну допомогу та бути впевненою, що її думка враховується під час прийняття рішень. Окрім того, упровадження цього проєкту позитивно впливає на всю систему правосуддя щодо дітей, оскільки сприяє підвищенню професійної компетентності усіх учасників процесу, зменшенню випадків повторної віктимізації неповнолітніх, забезпеченню дотримання найкращих інтересів дитини та формуванню практики, орієнтованої на гуманність і справедливість. Такий підхід дає Україні змогу поступово наближатися до міжнародних стандартів у сфері захисту прав дітей та зміцнює довіру суспільства до ювенальної юстиції.

Також, зважаючи на нинішні реалії України, варто зазначити, що окремим викликом є необхідність адаптації системи правосуддя до реалій та проблем, спричинених повномасштабною війною. Воєнний конфлікт значно ускладнює доступ дітей до справедливого, своєчасного та безпечного правосуддя, особливо в умовах переміщення, утрати звичного середовища, травмування та роз'єднання сімей. Система має бути готовою до роботи з дітьми, які стали свідками чи жертвами воєнних злочинів, насильства, або чиї права були порушені внаслідок бойових дій. Водночас особливої актуальності набуває створення ефективних механізмів підтримки та захисту дітей, доступу до психологічної допомоги, правової інформації та супроводу. Необхідно поглиблювати міжвідомчу співпрацю для своєчасного реагування на нові виклики, удосконалювати навчання фахівців, упроваджувати сучасні інструменти фіксування доказів, а також розробляти стандарти роботи з дітьми, які перебувають у ситуаціях ризику через війну.

Отже, питання інтеграції міжнародних стандартів у національну практику, розвитку спеціалізованих служб підтримки, а також посилення ролі громади у формуванні безпечного середовища для дітей залишається актуальним і сьогодні. Адже, незважаючи на значні досягнення, процес імплементації міжнародних стандартів потребує подальших системних змін. Україна визначила це як ключо-

вий стратегічний напрям, і її зусилля спрямовано на створення комплексної, ефективної та гуманної системи правосуддя, що поважає права та найкращі інтереси дитини. Лише комплексний, чутливий до обставин підхід дасть змогу гарантувати дотримання прав дитини навіть у найбільш кризових обставинах, забезпечуючи гармонійне поєднання правосуддя, гуманності та професіоналізму.

Перелік джерел посилання

1. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект) : звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Київ, 2021. 128 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf (дата звернення: 01.09.2025).
2. Конвенція про права дитини : схвал. Генасамбл. ООН 20.11.1989 р. (зі змін. та допов.); ратифік. Постановою ВР України від 27.02.91 р. № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_021 (дата звернення: 01.09.2025).
3. Широкова-Мурараш О. Г. Вдосконалення системи правосуддя по відношенню до неповнолітніх за мінімальними стандартними правилами ООН («Пекінські правила»). *Міжнародні відносини : теоретико-практичні аспекти.* 2020. Вип. 5. С. 117—131. DOI: 10.31866/2616-745x.5.2020.203695 (дата звернення: 01.09.2025).
4. Конвенція ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : схвал. Комітетом міністрів Ради Європи 25.10.2007 р. : ратифік. із заявами Законом України від 20.06.2012 р. № 4988-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 01.09.2025).
5. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, Мін'юсту України, Мінсоцполітики України від 01.06.2023 р. № 150/445/2077/5/187. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text (дата звернення: 01.09.2025).